

CECILIA MATICIUC

Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași

Măști ale puterii politice. Stalin văzut de Soljenițin***Masks of Political Power. Stalin Viewed by Solzhenitsyn***

Keywords: masks of power; the cult of personality; historical character; caricature; Stalin.

Abstract: In the novel *The First Circle*, A. Solzhenitsyn builds the image of Stalin with the intention to expose the cult of personality. The mask the cult of personality promotes shows a strong man, a man of great value in all fields (political, military, scientific) and a person endowed with great personal qualities: wisdom, patriotism, modesty. On the contrary, portrayed by Solzhenitsyn, Stalin is a senile old man, suspicious and megalomaniac, who dreams to rule the world. The Russian writer uses in his novel the biographical data of Stalin and fills into the information gaps with imaginary details.

Primul cerc este romanul soljenițian în care apare imaginea explicită a celor care dețineau puterea politică în Uniunea Sovietică, la jumătatea secolului al XX-lea. Liderul comunist Iosif Visarionovici Stalin este transformat aici într-un personaj istoric, profund marcat de viziunea autorului. Pentru a-i spori referențialitatea, Soljenițin îl reprezintă pe Stalin înconjurat de alte personaje istorice, corespunzătoare acoliților săi reali. Unii sunt doar amintiți (Lavrenti Beria, Kliment Vorosilov, Mihail Tukacevski), iar alții sunt introduși ca personaje individualizate, precum ministrul securității de stat Viktor Abakumov. Lui Stalin îi sunt consacrate cinci capitole consecutive (19-23) ale romanului: *Aniversarea*, *Schița unei vieți ilustre*, *Redați-ne pedeapsa cu moartea!*, *Împăratul Pământului*, *Limba e un instrument de producție*. Imaginea acestui personaj domină realitatea ficțională a romanului *Primul cerc*, așa cum a dominat realitatea sovietică de la mijlocul secolului al XX-lea.

Soljenițin își manifestă încă de la început intenția demascatoare. Stalin este remarcabil prin notorietatea extremă de care se bucură în lume, însă dimensiunea cosmică a imaginii create de cultul personalității este realizată de scriitorul rus în contrast cu portretul său fizic, ce reprezintă un bătrân cât se poate de obișnuit. Din acest portret nu lipsesc detaliile dezgustătoare, menite să restabilească adevărul în legătură cu imaginea lui Stalin, mult retușată în tablourile cunoscute. Chipul oficial sub care Stalin se arată în fața lumii constituie o mască menită să-i consolideze puterea politică și să-i alimenteze vanitatea, dar și să-i atenueze spaimile bătrâneții și ale bolii, care îl cuprind din ce în ce mai mult:

Iar el era un simplu bătrânel, cu ochii galbeni, cu părul roșcat (înfățișat negru în portrete), deja rărit (înfățișat des), cu semne de vărsat ici-colo pe fața cenușie, cu o pungă de piele ridată pe gât (nu era zugrăvită deloc); cu dinții înnegriți, inegali, puțin înclinați în interiorul gurii, care mirosea a tutun de bună calitate; cu degetele grase și umede, care lăsau urme pe hârtii și pe cărți.¹

¹ A. Солженицын, *В круге первом. Малое собрание сочинений в семи томах*. Том 1. ИНКОН-НВ, Москва, 1991, p. 104 (acolo unde traducătorul nu este menționat, traducerea ne aparține).

Portretul oficial al lui Stalin se făcea cunoscut lumii mai ales prin broșura adulatoare *Iosif Visarionovici Stalin. Scurtă biografie*, care alimenta în cea mai mare măsură vanitatea liderului comunist. Stalin apare în capitolul *Schița unei vieți ilustre* în ipostaza de cititor al propriei biografii, în care îi sunt laudate calitățile și meritele. În această secvență, Soljenițin demască falsitatea biografiei respective prin juxtapunerea elementului real (textul biografiei) cu ficțiunea (gândurile lui Stalin prilejuite de frazele citite). Stalin, care se vrea adulat în permanență, arată o satisfacție demnă în timp ce își citește biografia. El nu are calitățile proclamate de respectiva broșură, dar încearcă să se convingă pe sine că cele scrise acolo sunt adevărate. Autorul romanului reușește să arunce o umbră de suspiciune asupra lui Stalin atribuindu-i comentarii aprobatoare, ce creează efectul de ironie:

Cuvintele acestei cărți, lipsite de afectare și oneste, se așezau în inima omenească în mod liniștit și inevitabil. Strateg de geniu. Perspicacitatea sa înțeleaptă. Voința sa puternică. Voința sa de fier. Din anul 1918 devenise efectiv loțiitorul lui Lenin. (Da, da așa a și fost). Conducătorul revoluției a găsit pe front dezorganizare și confuzie. Directivele lui Stalin au stat la baza planului operativ al lui Frunze. (Exact. Așa e). Este șansa noastră să ne conducă, în anii grei ai Războiului național, Stăpânul înțelept și experimentat – Marele Stalin. (Da, poporul a avut noroc). Toți cunosc forța nimicitoare a logicii staliniste, limpezimea de cristal a minții sale. (Fără falsă modestie, toate acestea sunt adevărate). Dragostea lui pentru popor. Înțelegerea lui pentru oameni. Refuzul de onoruri. Modestia sa uimitoare. (Modestia – foarte adevărat).¹

Biografia adulatoare nu menționează, însă, că ascensiunea politică a lui Stalin a fost marcată de asasinat. Scriitorul rus ține să demaște acest aspect, oprindu-se asupra unor momente importante din viața lui Stalin, cel care și-a îndepărtat camarazii (Leon Troțki, Grigori Zinoviev, Lev Kamenev), acuzându-i de trădare a principiilor leniniste. Stalin a început, de fapt, cu înlăturarea lui Lenin, pe care l-a convins să facă din nou operația de extirpare a glontelui, operație care i-a grăbit moartea liderului comunist. Semnele duplicității lui Stalin sunt puse într-un plan ficțional (monologul interior al personajului), dar ele sunt verificabile istoric.

Modificările pe care le-a sugerat Aleksandr Tvardovski după ce a citit romanul au vizat suprimarea capitolului *Schița unei vieți ilustre*. Acestea erau justificate, în opinia redactorului șef de la „Novii mir”, de faptul că scriitorul nu trebuie să creeze impresia de autenticitate și de precizie în jurul unor detalii ale vieții cotidiene pe care nu le poate cunoaște cu certitudine. Contemporanii lui Soljenițin erau încă prea legați de realitatea extratextuală pentru a accepta cu seninătate realitatea ficțională. Soljenițin refuză aceste modificări, iar motivația lui este importantă pentru înțelegerea raportului ce se stabilește între realitatea istorică și ficțiune în scrierile-document ale prozatorului rus: „Stalin n-are decât să culeagă roadele secretomaniei pe care a semănat-o. A trăit în taină – de-acum oricine are dreptul să scrie despre el așa cum îi sugerează imaginația. Acesta este dreptul și aceasta este sarcina artistului, să dea viziunea sa asupra lucrurilor și s-o inoculeze cititorilor.”²

¹ *Ibidem*, p. 105.

² *Idem*, *Vițelul și stejarul. Însemnări din viața literară*, vol. 1. Traducere de Maria Nastasia și Ion Nastasia, Humanitas, București, 2002, p. 124-125.

În lumea celor care dețin puterea politică, frica este un element esențial care duce adesea la apariția măștii menite să protejeze. Lui Stalin îi este de frică de toți cei care îl înconjoară și, ca urmare, îi suspectează pe toți de trădare. De aceea, el obișnuiește să îi înlocuiască periodic, trimitându-i în închisoare pe cei care ajung să cunoască prea multe secrete. În aceste condiții, subalternii se tem, la rândul lor, de conducătorul mereu suspicios și imprevizibil. Capitolul *Redați-ne pedeapsa cu moartea!* este un prilej de a-l vedea pe ministrul securității de stat Viktor Abakumov într-o întâlnire cu „Stăpânul”, de care se teme atât de mult. El trebuie să dea raportul, o dată pe lună, în cadrul unei întrevederi nocturne de o oră. Ministrul este terorizat. În aceste împrejurări, urechile îi ard sub tensiunea așteptării la ușa biroului. Când se eliberează de câte o întrevedere de genul acesta, are certitudinea că și-a câștigat încă o lună de viață. La rândul său, Abakumov încearcă să inducă frica printre subordonați. El devine violent în discuția pe care o are cu „cei trei mincinoși” (secretarul de stat Selivanovski, generalul de divizie Oskolupov și inginerul-șef Iakonov din cadrul Secției de Echipamente Speciale), încercând să grăbească finalizarea decodurului vocii umane cerut de Stalin. În schimb, întrevederea cu deținutul Bobînin îl arată pe Abakumov, cel atât de temut în scena anterioară, intimidat de personalitatea acestui deținut „dificil”.

În discuția pe care o poartă cu Abakumov, Stalin se dovedește extrem de suspicios. Vorbind rusa cu accent georgian (detaliu documentar), Stalin îl întreabă pe ministru despre moartea lui Tito, despre arestarea lui Gomulka, despre nivelul de nemulțumire din țară și condițiile „de vacanță” ale prizonierilor politici. Nu îl poate liniști decât asigurarea că se fac arestări în permanență în rândul celor „nemulțumiți”. Detaliul ficțional este bine fundamentat factual în romanul *Primul cerc*. Suspiciunea bolnăvicioasă a lui Stalin reprezintă o trăsătură reală a prototipului acestui personaj, atestată de însuși Nikita Hrușciiov, care l-a cunoscut personal pe temutul conducător. În „raportul secret” *Despre cultul personalității și consecințele lui*, ținut în cadrul sesiunii închise a celui de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, Hrușciiov l-a denunțat pe Stalin pentru cultul personalității sale și pentru „violările normelor leniniste de legalitate”. Astfel, un text referențial susține textul ficțional și atestă latura documentară a romanului:

Stalin era un om foarte bănuitor, de o suspiciune bolnăvicioasă, de care m-am convins lucrând împreună cu el. El putea să se uite la un om și să spună: „Azi e ceva cu tine, ochii tăi mă evită” sau „De ce azi îți întorci fața așa des, de ce nu privești drept în ochi?”. Suspiciunea bolnăvicioasă l-a dus la o neîncredere fără temeii, inclusiv față de importanți activiști de partid, pe care îi știa de mulți ani. Pretutindeni el vedea „dușmani”, „ipocriți”, „spioni”. Având putere nelimitată, el a instituit o tiranie crudă, îl strivea pe un om, fizic și moral. A creat o asemenea situație, în care omul nu putea să-și exprime voința. Când Stalin spunea că trebuia arestat cineva, atunci însemna că acesta e „un dușman al poporului”.¹

¹ Никита Хрущёв, *О культуре личности и о его последствиях, в Реабилитация. Политические процессы 30-50-х годов*, Издательство политической литературы, Москва, 1991, p. 40.

Comparația făcută de comunistul convins Lev Rubin, deținut în *șarașka* („închisoarea nr. 1 a MGB-ului”), îl arată pe Stalin asemănător cu Napoleon Bonaparte. Această asemănare este accentuată de autor, în capitolul *Împăratul Pământului*, prin descrierea hainelor pe care le poartă Stalin, apoi cultivată în discursul interior al personajului, care își exprimă admirația pentru împăratul francez autoproclamat. Ducând la extrem aspirațiile napoleoniene de stăpânire, Stalin visează să ajungă Împăratul Pământului și să unifice lumea în urma unui al treilea război mondial, ceea ce înseamnă să instituie comunismul mondial. „Genialul strateg” concepe un plan de control asupra oamenilor (cunoașterea oamenilor este principala sa calitate, ne spune, ironic, autorul). Acest plan are numai două prevederi: instituirea unei discipline stricte, cu atenție sporită acordată intelectualilor (cei mai periculoși, fiind mai greu de controlat) și asigurarea unei vieți de lipsuri pentru popor.

Visurile de mărire ale lui Stalin merg până la a-și imagina posibilitatea descoperirii unui medicament care să-l facă nemuritor doar pe el, însă respinge repede această variantă, conștient totuși de imposibilitatea realizării. În schimb, în viziunea sa, celelalte visuri sunt perfect realizabile și nici nu se opresc aici. El visează să-și construiască monumente din ce în ce mai mari, care să se înalțe din ce în ce mai sus, pe vârfurile munților, iar capul lor să fie întotdeauna mai sus decât norii. Scriitorul duce la extrem dorința de stăpânire a lui Stalin, dându-i proporții caricaturale.

Extazul conducătorului este umbrat de un moment de îndoială, când apare o „problemă neclară” în legătură cu ce anume poate fi mai sus. Stalin se gândește la relația sa cu Dumnezeu, pe care fostul seminarist nu l-a scos cu totul din viața sa, dar nici nu a cultivat această relație, iar acum crede că ar trebui să se împace, „până nu e prea târziu”. În acest punct, „marele om” își conștientizează singurătatea, astfel încât îl simte pe Dumnezeu mai aproape decât pe oameni. Imediat, însă, cade în deznădejde. Traseul sentimentelor lui Stalin, de la extaz, la îndoială și deznădejde se dovedește a fi delirul unui bătrân senil, de vreme ce acesta își revine imediat, cu o înghițitură din tonicul său preferat. În propria imaginație, Stalin a urcat treptat spre culmea amețitoare a stăpânirii absolute, ca „Împărat al Pământului”, ca să se prăbușească apoi în abisul deznădejzii. Tabloul deznădejzii sale este corelat cu cel al decăderii mentale, conturat cu sarcasm de Soljenițin. Fiorul de a asista la deznădejdea unui om este anulat, însă, prin sugestia alterării minții acestui personaj. Sub aspect intelectual, Stalin lasă impresia de structură dezarticulată. De mai multe ori, el încearcă să-și aducă aminte că are de clarificat o problemă mărunță, dar săcâitoare (proiectul decodării vocii umane de la *șarașka* Marfino). Stalin își amintește de acest telefon abia după ce Abakumov pleacă, asta dovedind lipsa lui de judecată și de echilibru.

Aleksandr Soljenițin încearcă să ofere o imagine completă a lui Stalin. Pentru aceasta, se oprește și asupra unei „performanțe științifice” a „Corifeului”, cu intenția de a demasca impostura lui deplină. Stalin apare în roman într-o scenă în care începe să lucreze la un eseu de lingvistică. Se face aluzie aici la eseu *Marxismul și problemele lingvisticii*, apărut, într-adevăr, în anul 1950, în care Stalin atacă teoria monogenetică a limbii („iafetică”) construită de N. I. Marr.

Lingvistul sovietic a emis ipoteza că limbile moderne au tendința să se unească într-o singură limbă a societății comuniste. În roman, se arată că Stalin va ajunge la teza că „limba e un instrument de producție”, dezvoltând într-un mod „genial” ideile preluate de la lingvistul Cikobava.

Dintr-o perspectivă istorică, romanul *Primul cerc* îl plasează pe Stalin în opoziție cu Lenin. Soljenițin nu face o analiză istorică sau politică în cazul lui Stalin, dar se concentrează pe rezultatul final, marcând distanța între principiile inițiale înălțătoare ale revoluției și realizarea lor sordidă. Cu acest prilej, Soljenițin dezvoltă vechea sa idee, care i-a marcat destinul¹. Pentru a contura caracterul malefic al lui Stalin, scriitorul alege să-l înfățișeze în culmea carierei sale politice, când opozițiile eficace împotriva lui nu mai sunt posibile, iar violența continuă din inerție.

Așa cum remarcă Gary Kern în articolul consacrat portretului pe care Soljenițin îl face lui Stalin², caracterul malefic al conducătorului sovietic este sugerat în roman prin punerea în contrast a lui Stalin cu Dimitri Sologdin, deținut care are statut de model moral. Sologdin este introdus în roman prin aceeași metodă prin care a fost introdus Stalin, dar cuvintele utilizate pentru aceasta sunt perfect opuse. În vreme ce viața lui Stalin este caracterizată de absența oricărei restricții, de excese și de vid spiritual, Sologdin este asociat cu limitări severe, cu lipsuri multiple, dar și cu o consistență spirituală străină liderului comunist.

Soljenițin încheie portretul lui Stalin accentuând precaritatea intelectuală și morală a celui care ține în mână o țară întreagă. Deși din punct de vedere literar Stalin se dovedește un personaj schematic, scriitorul rus reușește să-l demaște, construind în mod convingător chipul tiranului hidos.

BIBLIOGRAFIE:

Солженицын, Александр, *В круге первом. Малое собрание сочинений в семи томах.* Том 1. ИНКОН-НВ, Москва, 1991.

Soljenițin, Aleksandr, *Vițelul și stejarul. Însemnări din viața literară*, vol. 1. Traducere de Maria Nastasia și Ion Nastasia, Humanitas, București, 2002.

¹ Tânărul locotenent de artilerie A. Soljenițin întreținea, încă din anul 1943, o corespondență riscantă cu prietenul său Nikolai (Koka) Vitkevici. În scrisorile lor, Lenin și Stalin, numiți, unul cu diminutivul „Vovka”, celălalt cu prea puțin măgulitoare poreclă „Pahan”, erau subiectul unor discuții înflăcărâte. Discuțiile mergeau până la plănuierea unei organizații de rezistență împotriva tiraniei staliniste, de vreme ce ei considerau că Stalin a trădat principiile leniniste ale revoluției. Porecla „Pahan” – „cap al bandeii de tâlhari” – sublinia tocmai această trădare, acest „furt” al revoluției, cu scopul obținerii puterii politice exclusive. Consecința dramatică a acestei corespondențe, interceptate de serviciul de contrainformații al armatei, a fost arestarea lui Soljenițin în februarie 1945 (ulterior, și a lui Vitkevici) și condamnarea sa, în baza celebrului articol 58, paragraful 10 din Codul penal, la opt ani într-un lagăr de reeducare prin muncă pentru „propagandă antisovietică și încercarea de a crea o organizație antisovietică”.

² Vezi Gary Kern, *Solzhenitsyn's Portrait of Stalin*, “Slavic Review”, vol. 33, nr. 1, 1974, p. 19.

- ****Реабилитация. Политические процессы 30-50-х годов*, Издательство политической литературы, Москва, 1991.
- Хрущёв, Никита, *О культе личности и о его последствиях*, в *Реабилитация. Политические процессы 30-50-х годов*, Издательство политической литературы, Москва, 1991.
- Kern, Gary, *Solzhenitsyn's Portrait of Stalin*, "Slavic Review", vol. 33, nr. 1, 1974, pp. 1-22.
- Leavis, Q. D., *Solzhenitsyn, the Creative Artist, and the Totalitarian State*, in Harold Bloom (ed.), *Aleksandr Solzhenitsyn. Modern Critical Views*, Chelsea House, Philadelphia, 2001, p. 127-150.
- Muchnic, Helen, *Solzhenitsyn's "The First Circle"*, "Russian Review", vol. 29, nr. 2, 1970, p. 154-166.
- Nivat, Georges, *Le phénomène Soljénitsyne*, Fayard, Paris, 2009.
- Урманов, А. В., *Творчество Александра Солженицына*. Третье издание, Издательство «Флинта», Издательство «Наука», Москва, 2009.